

УДК 342.7

Ю.М. РИЖУК, канд. юрид. наук, ДВНЗ
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНО- ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Ключові слова: економічні права і свободи, міжнародні стандарти, право на працю, свобода праці, право володіти майном та економічна свобода

Права і свободи людини і громадянина, в цілому, і економічні, зокрема, регулюються не лише нормами внутрішньодержавного законодавства.

Міжнародно-правові акти у галузі прав людини відіграють надзвичайно важливу роль у внутрішньому законодавстві будь-якої країни. Саме міжнародно-правові документи визначають універсальний комплекс основних прав та свобод, який, у єдності з національними, повинен забезпечити нормальну життєдіяльність особи, визначаючи міжнародні стандарти у сфері прав людини. Метою даного дослідження є теоретико-правовий аналіз міжнародно-правових документів, в яких закріплені економічні права і свободи людини і громадянина.

Сучасний розвиток держав та їх міжнародне співробітництво характеризується високою активністю, обсяг прав і свобод людини у сучасному суспільстві не може залежати виключно від розвитку окремого суспільства та певної держави. Законодавець у регулюванні даного питання повинен враховувати як загальний рівень розвитку суспільства, так і рівень інтегрованості міжнародного співтовариства [1, с.101]. Міжнародне право про права людини тісно пов'язане з внутрішнім

правом держави. Зальні принципи та норми про права людини є загальними принципами права, що притаманні як міжнародному, так і внутрішньодержавному праву [2, с.7]. Оскільки міжнародні стандарти прав людини являють собою закріплені у міжнародних актах певні еталони можливостей людини, до забезпечення яких заохочуються або зобов'язуються держави, то у випадку відсутності на конституційному рівні закріплення певного права людини відповідною державою, воно визнається таким на основі міжнародних актів, оскільки пріоритет міжнародного права щодо внутрішньодержавного є загальновищезначим принципом міжнародного співтовариства [1, с.102].

Класифікація міжнародно-правових актів у сфері прав людини є досить широкою та здійснюється за різними критеріями. Так, міжнародні документи класифікуються в залежності від їх просторової, суб'єктивно-об'єктивної та предметної ознак: міжнародні документи універсального характеру та міжнародні документи регіонального характеру [3, с.107–114]. Запропонована класифікація є зручною як з практичної, так і з теоретичної точки зору, та у даній статті буде використовуватись з урахуванням специфіки самого предмету дослідження. Основоположним критерієм щодо характеристики міжнародно-правового забезпечення економічних прав і свобод людини і громадянина та побудови системи міжнародно-правових документів у даній галузі прав, виступатимуть самі можливості людини у економічній сфері, їх безпосереднє визначення та забезпечення.

До системи міжнародно-правових актів, що визначають міжнародні стандарти економічних прав і свобод людини і громадянина відносяться наступні міжнародно-правові документи: Статут Організації Об'єднаних Націй, а також Міжнародний білль про права людини, який включає в себе Загальну декларацію прав людини; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права; Міжнародний пакт про громадянські і політичні

права та Факультативний протокол до нього [2, с.3]. Об'єднання вказаних міжнародно-правових актів під однією назвою підкреслює їх взаємопов'язаність та важливу роль у встановленні міжнародних стандартів у сфері прав людини в цілому, так і економічних, зокрема. Таким чином, зазначеними актами визначається міжнародно-правове забезпечення економічних прав і свобод людини і громадянина. Так, Міжнародним біллем про права людини закріплені: право на працю, свобода праці, право на справедливі та сприятливі умови праці, право володіти майном та право на свободу економічної діяльності, про що мова піде далі.

Статут Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) від 26.06.1945 р. [4] проголошує, що у сфері міжнародного економічного та соціального співробітництва, з метою створення умов стабільності та добробуту, однією з цілей діяльності ООН визначено сприяння підвищенню рівня життя, повній зайнятості населення та умовам економічного та соціального прогресу і розвитку (стаття 55 (а), а також міжнародному співробітництву щодо сприяння загальній повазі та дотриманню прав людини і основних свобод для всіх, не залежно від раси, статі, мови та релігії (стаття 55 (с) [4]. Визначення даних цілей у діяльності ООН дає можливість вести мову про важливість забезпечення як всіх основних прав і свобод людини і громадянина, так і економічних, зокрема, оскільки реалізація економічних прав і свобод людини і громадянина сприяє підвищенню рівня життя населення.

З метою забезпечення проголошеної мети у Статуті ООН, Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 року була прийнята Загальна декларація прав людини (далі – Декларація) [5], в якій проголошений перелік основних прав людини, що мають визнаватися та забезпечуватися у країнах світу. Так, закріплені наступні положення, які безпосередньо закладають основи у побудові системи економічних прав і свобод людини і громадянина. Це, в першу чергу, закріплення у статті 4 Де-

кларації заборони утримування особи у рабстві або підневільному стані та заборони рабства або торгівлі у всіх проявах.

Щодо права на працю, то, відповідно до статті 23 Декларації, кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі та сприятливі умови праці, а також захист від безробіття. Окрім цього визначено, що кожен працюючий має право на справедливу та задовільну оплату, а також, без будь-якої дискримінації, повинно забезпечуватися право на рівну оплату за однаковою працю, яке деталізоване у ряді конвенцій Міжнародної організації праці (далі – МОП) – Конвенції про захист заробітної плати від 01.07.1949 р. № 95 [6], про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності 29.06.1951 р. № 100 [7], про дискримінацію в галузі праці та занять від 25.06.1958 р. № 111 [8] та інших. У статті 24 Декларації також визначено, що кожна людина має право на відпочинок та дозвілля, що включає право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку.

Наступним економічним правом, що визначено у Декларації є право приватної власності. Так, стаття 17 встановлює, що кожна людина має право володіти майном, як одноособово, так і спільно з іншими, тобто передбачена одна правомочність власника. Згідно із даною статтею, забороняється позбавлення особи її майна. Окрім цього, у статті 28 кожній людині гарантовано право на соціальний та міжнародний порядок, при якому права і свободи, проголошені Декларацією, можуть бути повністю здійсненні.

Загальна декларація прав людини закріплює основоположні стандарти у сфері прав людини, до яких повинні прагнути всі держави та народи. Її можна визначити основним джерелом у сфері прав людини, оскільки вона визначає напрямок у діяльності щодо забезпечення прав людини, а також є фундаментальним документом по відношенню до багатьох інших обов'язкових міжнародних документів, спрямованих на захист тих прав,

що безпосередньо проголошені Декларацією [2, с.7].

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. (далі – Пакт) [9], заснований на принципах Загальної декларації прав людини, підтверджуючи цілі, визначені в Статуті ООН, встановлює наступні міжнародні стандарти у сфері економічних прав і свобод людини. Так, право на працю визнається та включає в себе право кожної людини мати можливість заробляти собі на життя працею, яку, в свою чергу, людина вільно обирає або на яку вільно погоджується. З іншого боку, держави, що беруть участь у Пакті, визнаючи право на працю, повинні здійснювати певні дії щодо забезпечення даного права, а саме під такими діями розуміють програми професійно-технічного навчання і підготовки, а також інші шляхи і методи досягнення продуктивної зайнятості в умовах, що гарантують основні політичні і економічні свободи людини (стаття 6 Пакту). Виходячи зі змісту даної статті, право на працю є правом людини, а отже, має належним чином забезпечуватися державою кожному без винятку. Якщо звернутися до статті 43 Конституції України, яка встановлює, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується, то зміст даної норми цілком відповідає розглянутій вище статті Пакту. В свою чергу, щодо тези про необхідність забезпечення даного права кожному, то, згідно з частиною 2 статті 43 Конституції України [10], держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, а також гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Звідси можна зробити висновок, що норми Конституції України, у даній частині, не в повній мірі відповідають нормам Пакту, звужуючи коло суб'єктів, яким гарантується право на працю у такий спосіб, виключно до громадян.

Право на працю як можливість через реалізацію своїх здібностей заробляти собі на життя, у своїй реалізації потребує забезпечення й інших прав, які знайшли своє відображення у даному міжнародному документі. Наступним правом людини, яке має забезпечуватися державами-учасницями, що безпосередньо закріплене у даному Пакті, є право кожного на справедливі та сприятливі умови праці (стаття 7). У статті 43 Конституції України визнано, що кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом [10]. В свою чергу, статтею 7 Пакту [9] конкретизовано, що під справедливими та сприятливими умовами праці слід розуміти: справедливу зарплату і рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якої різниці, де, зокрема, жінкам повинні гарантуватись умови праці, не гірші від тих, якими користуються чоловіки, з рівною платою за рівну працю; умови роботи, що відповідають вимогам безпеки та гігієни; однакову для всіх можливість просування по роботі на відповідні більш високі ступені виключно на підставі трудового стажу і кваліфікації; відпочинок, дозвілля і розумне обмеження робочого часу та оплачувану періодичну відпустку так само, як і винагороду за святкові дні.

Зміст норм Конституції України, переважно, відповідає нормам Пакту. Окрім цього, згідно із статтею 45 Конституції України, право на відпочинок має кожен, хто працює [10]. Забезпечення права на відпочинок відбувається через надання днів щотижневого відпочинку, оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв та скороченої тривалості роботи у нічний час.

Згідно зі статтею 8 Пакту право на страйк визнається, але не визначається його сутність. На країни-учасниці Пакту покладається, зокрема, обов'язок у забезпеченні даного права, при умові його здійснення відповідно до законів кожної країни. Конституція України в повній відповідності з нормами Пакту визначила право на страйк, що виступає як спосіб

захисту економічних та соціальних інтересів працюючих (стаття 44 Конституції України).

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. (далі – Пакт) [11], виходячи зі своєї назви, предметно встановлює міжнародні стандарти щодо громадянських та політичних прав людини. Необхідність дослідження у межах розгляду міжнародно-правових стандартів економічних прав і свобод даного документу пов'язана, насамперед, зі змістом Загальної декларації прав людини щодо закріплення заборони рабства, оскільки рабство, окрім підневільного стану, може проявлятися й у різних формах примусу, зокрема, примусової праці. Виходячи з цього, важливим є розгляд даного міжнародного документу, що розкриває сутнісні прояви рабства та примусової (обов'язкової) праці. Так, статтю 8 Пакту визначено, що нікого не можуть змушувати до примусової чи обов'язкової праці, тобто людина повинна самостійно обирати рід занять, професію чи роботу, на яку вільно погоджується з метою реалізації своїх здібностей та свого матеріального забезпечення; в тих країнах, де у вигляді покарання за злочин може призначатися позбавлення волі, пов'язане з каторжними роботами, можливе таке покарання лише за вироком компетентного суду, що призначив таке покарання. Терміном «примусова чи обов'язкова праця», відповідно до статті 8 Пакту, не охоплюється: будь-яка робота чи служба, котру, як правило, повинна виконувати особа, що перебуває в ув'язненні на підставі законного розпорядження суду, або особа, умовно звільнена від такого ув'язнення; будь-яка служба військового характеру, а в тих країнах, де визнається відмова від військової служби з політичних чи релігійно-етичних мотивів, будь-яка служба, передбачена законом для осіб, що відмовляються від військової служби з таких мотивів; будь-яка служба, обов'язкова у випадках надзвичайного становища або лиха, що загрожують життю чи благополуччю населення; будь-яка робота чи служба, що входять до звичайних громадських обов'язків.

У статті 43 Конституції України зазначається [10], що використання примусової праці забороняється, а військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан не вважається примусовою працею. Як впливає з вищенаведеного, норми Конституції в повній мірі відображають міжнародні стандарти щодо визначення та конкретизації положень, які стосуються примусової праці.

Питання недопущення примусової праці та підневільного стану урегульовані наступними міжнародними документами: Конвенцією ООН про рабство від 25.09.1926 р. [12], Додатковою Конвенцією ООН про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства від 07.09.1956 р. [13], Конвенцією МОП про скасування примусової праці від 25.06.1957 р. № 105 [14] та Конвенцією МОП про примусову чи обов'язкову працю від 28.06.1930 р. № 29 [15].

Конвенція про рабство [12], визначаючи, що рабство є станом або положенням людини, над якою здійснюються атрибути права власності або деякі з них, встановлює необхідність повної відміни рабства у всіх його формах (стаття 1, 2). Окрема увага приділяється правовій регламентації примусовій та обов'язковій праці, з визначенням, що використання примусової та обов'язкової праці може призвести до серйозних наслідків, а тому країнам слід приймати відповідні заходи щодо уникнення того, щоб примусова чи обов'язкова праця не створили положення, аналогічного рабству (стаття 5).

Додатковою Конвенцією про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства [13] визначено, що свобода є природним правом кожної людини, а отже, визнана необхідною повна відміна або скасування подібних до рабства інститутів та звичаїв там, де вони існують, незалежно від того, охоплюються вони чи не охоплюються визначенням рабства.

Відповідно до статті 1 Конвенції про скасування примусової праці [14], примусова або обов'язкова праця повинна бути скасована і не мати прояву у будь-якій її формі, а саме: як засобу політичного впливу чи виховання або як засобу покарання за наявність чи за висловлювання політичних поглядів, чи ідеологічних переконань, протилежних усталеній політичній, соціальній, чи економічній системі; як метод мобілізації і використання робочої сили для потреб економічного розвитку; як засіб підтримання трудової дисципліни; як засіб покарання за участь у страйках; як захід дискримінації за ознаками расової, соціальної і національної приналежності чи віросповідання.

Основним положенням Конвенції про примусову чи обов'язкову працю [15] є закріплення зобов'язання за кожним членом Міжнародної Організації Праці, що ратифікує дану Конвенцію, скасувати застосування примусової чи обов'язкової праці у всіх її формах (стаття 1). Відповідно до статті 2 Конвенції примусова чи обов'язкова праця означає будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи під загрозою якогось покарання і для якої ця особа не запропонує добровільно своїх послуг.

Отже, виходячи із вищенаведеного аналізу, базові міжнародні стандарти у галузі прав людини щодо заборони використання примусової та обов'язкової праці імплементовано у законодавство України як базові поняття у реалізації права на працю, забезпеченні свободи праці та проведенні політики зайнятості населення.

Важливе місце в системі міжнародних актів у сфері прав людини, зокрема економічних, займають ті акти, якими безпосередньо встановлюються загальні принципи взаємодії держав у сфері прав людини, що закріплені у Заключному акті Наради по безпеці та співробітництву у Європі від 01.08.1975 р. [16]; Заключному документі Мадридської зустрічі представників держав-учасниць Наради по безпеці та співробітництву у Європі від 06.09.1983 р. [17]; Віденською декларацією та

Програмою дій, що прийнята Всесвітньою Конференцією по правах людини 25.06.1993 року [18].

Заключним актом Наради по безпеці та співробітництву у Європі визначено, що держави-учасниці заохочують та розвивають ефективно здійснення громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод [16]. Окрема увага приділена здійсненню права на працю мігрантами, ключовими аспектами чого визначені: організація елементарної мовної та професійної підготовки робітників-мігрантів; забезпечення рівноправності між робітниками-мігрантами і громадянами приймаючих країн у тому, що стосується умов найму і праці; сприяння щодо здатності робітників-мігрантів користуватися тими ж можливостями, що і громадяни приймаючої країни, отриманню підходящої роботи у разі безробіття тощо.

У Заключному документі Мадридської зустрічі представників держав-учасниць Наради по безпеці та співробітництву у Європі підкреслена рішучість держав-учасниць щодо удосконалення своїх законів та адміністративних правил у сфері особистих, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав і основних свобод, а також необхідність у забезпеченні ефективного здійснення даних прав і свобод. Окрема увага зосереджена на забезпеченні поваги до прав національних меншин; забезпечення рівноправності чоловіків та жінок, а саме заохочення однаково ефективної участі їх у політичному, економічному, соціальному та культурному житті тощо [17].

Віденською декларацією та Програмою дій передбачені наступні принципи співробітництва у сфері прав людини: гарантія та контроль дотримання стандартів у сфері прав людини по відношенню до народів, що знаходяться під іноземною окупацією; забезпечення ефективного правового захисту у випадку порушення прав людини у відповідності з нормами у сфері прав людини і норм міжнародного права; активізація зусиль урядів, установ,

міжурядових та неурядових організацій щодо захисту і заохочення прав жінок тощо [18].

Підсумовуючи, зазначимо, що міжнародно-правове забезпечення економічних прав і свобод людини і громадянина набуло особливого стрімкого розвитку саме у другій половині ХХ століття, що пов'язано із змінами у системах національної та світової економіки.

Найбільша увага у міжнародно-правовому регулюванні відносин у сфері економіки приділяється забезпеченню права на працю, що, за міжнародними стандартами, зводиться до наступного: кожна особа має право на працю, що включає в себе вільний вибір роботи (свобода праці), право на справедливі та сприятливі умови праці, захист від безробіття, задовільну оплату праці, право на рівну оплату за однакову працю, можливість просування по службі. В той же час, саме із правом на працю прямо пов'язується право на зайняття підприємницькою діяльністю (свобода підприємництва) як способу забезпечення існування людини через реалізацію своїх здібностей через участь у суспільному виробництві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Теорія держави і права: академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 685 с.
2. Міжнародний білль про права людини. Виклад фактів / Харківська правозахисна група. – Харків : Фоліо, 2004. – 62 с.
3. Тимченко Л. Д. Международное право : учебник / Тимченко Л. Д. – Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 1999. – 528 с.
4. Устав Организации Объединенных Наций и Устав Международного Суда: от 26.06.1945 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_010.
5. Загальна декларація прав людини : від 10.12.1948 р. // Голос України. – 2008. – № 236.
6. Конвенція про захист заробітної плати : від 01.07.1949 р., № 95 [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_146.

7. Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності : від 29.06.1951 р., № 100 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_002.

8. Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять : від 25.06.1958 р., № 111 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_161.

9. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_042.

10. Конституція України : від 28.06.1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043.

12. Конвенція про рабство від 25.09.1926 із змінами, внесеними Протоколом від 07.12.1953 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_161.

13. Додаткова Конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства : від 07.09.1956 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_160.

14. Конвенція про скасування примусової праці : від 25.06.1957 р., №105 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_013.

15. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю : від 28.06.1930 р., № 29 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_136.

16. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе : от 01.08.1975 г. [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

17. Итоговый документ Мадридской встречи 1980 года представителей государств-участников Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, состоявшейся на основе положений Заключительного акта, относящихся к дальнейшим шагам после Со-

вещания : от 06.09.1983 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.osce.org/ru/mc/40875.

18. Венская декларация и Программа действий : от 25.06.1993 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_504.

Рижук Ю. М. Теоретико-правовий аналіз міжнародно-правового забезпечення економічних прав і свобод людини і громадянина / Ю. М. Рижук // Форум права. – 2015. – № 4. – С. 237–243 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_4_43.pdf

Розкривається сутність міжнародних стандартів економічних прав і свобод, а також аналізуються положення основних міжнародних актів у сфері економічних прав і свобод людини і громадянина.

Рыжук Ю.Н. Теоретико-правовой анализ международно-правового обеспечения экономических прав и свобод человека и гражданина

Раскрывается сущность международных стандартов экономических прав и свобод, а также анализируются положения основных международных актов в сфере экономических прав и свобод человека и гражданина.

Rizuk Ju.M. Theoretical Analysis International Legal Providing for Economic Rights and Freedoms Human and Citizen

The article reveals the essence of international standards and economic rights and freedoms, as well as analysis of the main international instruments in the field of economic rights and freedoms human and citizen.